

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN BAKAN VE BÜYÜKELÇİLERİNDEN ZEKÂİ APAYDIN'IN ALBÜMÜNDEN

EKREM APAYDIN

Zekâi Apaydın'ın kısa özgeçmişi:

Aziz Üzeyir Zekâi 1884 yılında Bosna'nın Graveşka köyünde doğdu. Büyükbabası Hacı Ali Ağa Osmanlı Ordusu akıncılarından olup Bosna'da Kale Muhafızlığı yapmış ve oraya yerleşmişti. Babası tüccardan Hacı Salih ve annesi Şefika hanım, çocuklarıyla birlikte Anadolu'ya göç ettiler ve Aydın'a yerleştiler.

Aziz Üzeyir Zekâi, Aydın ve İzmir İdâdilerinde okudu ve 1903 yılında Mülkiye'den pekiyi derece ile mezun oldu. Aynı sene Aydın Vilâyeti Maiyet memurluğunatâyin olunarak devlet memuriyetine girdi.

Sırası ile Vilçitrin, Palanga, Uşak, Eskişehir ve Beykoz Kaymakamlıkları yaptı. 1911 yılında İstanbul'da Ayşe Vasfiye Hanımla evlendi.

1913 yılında İçel Mutasarrıflığına terfi etti ve Mersin, Kayseri ve Eskişehir'de Mutasarrıf olarak görev yaptı.

Kasım 1918'de İstanbul Hükûmeti tarafından Eskişehir Mutasarrıflığından azledildi. Bir müddet İstanbul'da saklandıktan sonra, memleketlerine dönmekte olan savaş artığı Balkanlı yabancı askerlerin arasına yabancı er kıyafetiyle katılarak Sirkeci garından trenle kaçtı ve Yugoslavya'da Bosna'ya yerleşti. Bir süre sonra Anadolu'da İstiklâl Savaşı başladığını haber alarak bulduğu bir İtalyan vapuru ile Mersin'e çıktı. Adana Cephesinde gönüllü olarak çalıştı, daha sonra da Adana'dan mebus seçilerek Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisine katıldı. Böylece hayatının ikinci ve yeni dönemi başlamış oldu.

Birinci T.B.M.M. ve Cumhuriyet dönemlerinde üstlendiği görevler şunlardır:

T.B.M.M. Birinci Dönem Adana Milletvekili (1.9.1920 - 11.8.1923)

Bu sırada:

Eskişehir İstiklâl Mahkemesi üyeliği,

Londra Konferansında Ankara Hükûmeti Delegeliği
Suriye ile Gümrük Antlaşması imzalayacak Heyet'in Başkanlığı
Birinci ve ikinci Lozan Konferanslarında müşavir görevlerinde bulundu.

T.B.M.M. İkinci Dönem Aydın Milletvekili (11.8.1923 - 9.9.1924)

Bu sırada:

Ziraat Vekili olmuştur (6.3.1924 - 30.8.1924). İsmet Paşa'nın kurduğu Cumhuriyet Hükûmetinin ilk Ziraat Vekilidir.

İsmet Paşa'nın, üstünde bulundurduğu Hariciye Vekâletine 10 ile 31 Temmuz 1924 süresi için vekâlet etmiştir.

Londra Elçisi (10.9.1924 - 5.5.1925). Atatürk'ün Londra'ya gönderdiği ilk elçimizdir.

Moskova Büyükelçisi (6.5.1925 - 1.11.1927).

T.B.M.M. Üçüncü Dönem Diyarbakır Milletvekili (1.11.1927 - 4.5.1931)

Bu sırada:

Ankara Ticaret, İkamet ve Seyrisefain Antlaşmaları imzasına yetkili Heyet Reisliği,

Paris Beynelmîlel Etablisman Antlaşmaları Konferansında Türkiye Delegesi,

Nafia Vekili (27.6.1930 - 27.12.1930).

Millî Müdafaa Vekili (27.12.1930 - 1.3.1935) görevlerini yapmıştır.

T.B.M.M. Dördüncü Dönem Diyarbakır Milletvekili (4.5.1931 - 1.3.1935)

Bu sırada:

Millî Müdafaa Vekili olarak Mart 1935 tarihine kadar görevde kalmış, Adliye Vekâletine, 26.11.1933 ile 4.2.1934 tarihleri arasında vekâlet etmiştir.

T.B.M.M. Beşinci Dönem Diyarbakır Milletvekili (1.3.1935 - 28.6.1935)

Bu sırada:

Arzuhal Encümeni (Dilekçe Komisyonu) Başkanlığı yapmıştır.

Moskova Büyükelçisi (9.7.1935 - Temmuz 1939)

Eylül 1939 tarihinde kendi isteği ile emekli olmuştur.

29.4.1947 günü İstanbul'da ölmüştür.

Kırmızı-yeşil şeritli İstiklâl Madalyası sahibi olan Zekâi Apaydın evli ve beş çocuk babası idi.

Basılı eserleri:

İdarî Teşkilât ve Islahat Hakkında Tenkidat ve Mütalaât Kayseri - 1916 (Eski harflerle basılmış bu kitabı 1981 yılında oğlu Ekrem

Apaydın, günümüz diline dönüştürerek teksir ettirmiş ve Milli Kütüphane ile bazı kuruluş kitaplıklarına dağıtmıştır). İktisadî Sahada Devlet Müdahalesi, İstanbul 1941.

Mustafa Kemal Paşa ile ilk karşılaşması:

Zekâi Apaydın, Mustafa Kemal Paşa ile ilk karşılaşma ve görüşmesini çok sonraları, bir makalesinde¹ şöyle anlatmıştı:

“...Büyük Atatürk, Anafartalar kahramanı ve Yıldırım Ordusu Kumandanı olarak, istifa etmiş, Halepten İstanbul’a dönüyordu... Ben o zaman Eskişehir’de Müstakil Mutasarrıfım. Adanadan Yıldırım Ordusu Karargâh Kumandanlığından bir telgraf aldım. Bunda “Kumandan Paşa geçerken sizi istasyonda bulmak ve görüşmek istiyorlar” deniliyordu.

Paşayı getiren treni tahkik ettim ve istasyona gidip bekledim. Tren geldi. Arkasında, sade bir salon içinde Paşa oturuyordu. Yaverleri bana yol gösterdiler; girdim. Bana ilk söz olarak:

- Buralarda asker kaçaklarınız çok mu, az mı? diye sordu.
- Pek çok Paşam, sekizinci, dokuzuncu defa tutup cepheye gönderdiklerimiz var. Gittikleri gibi geri geliyorlar, dedim... Bu sözlerimle ferahlandı.
- Hah... şöyle söyleyin. Konya’daki Valiye sordum, sakladı. Sanki ben neferlerin kaçışını kendisinin rehabetine (tembelliğine) mi atfedeceğim (bağlayacağım) sandı? dedi.
- Bu havalide ne kadar firarî asker tahmin edersin?

Geçmiş zaman, bir rakam söyledim. O zaman bu işlerin peşinde idik. Bu rakama kıyaslayarak o civar havalıyı beraber hesapladık. Paşa müsterih oldu.

— Böyle hükümet mi olur? dedi...

Atatürk’den —ilk defa görüyordum— daha fazla sormaya cesaret edemedim. Kendisine hayırlı yolculuklar temenni ederek ayrıldım. İçimden, bu kaçakları fazla görmek arzusunda, bir maksat gizlidir ama, bakalım, diyordum...

Ankara’ya mebus geldikten sonra (1921) bir aralık Ebedî Şef’e sordum: —Paşam, Eskişehir istasyonunda bana sorduklarımızın sebebinin şimdi anlıyorum. Savaşı millete mâl ettiğimiz takdirde, eli silâh tutacak yiğitlerin miktarını sormuştunuz, dedim.

— Evet, dediler. Bana da iltifat ettiler.”

¹ Yeni Sabah Gazetesi, 14 Mayıs 1942.

Adana Milletvekilliğine Seçilmesi:

Zekâi Apaydın yıllar sonra yazdığı bir makalesinin dip notunda² Adana'dan Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne mebus seçilmesinin Mustafa Kemal Paşa'nın fikri olduğunu şu satırlarla anlatmıştır:

1920'de ilk Büyük Millet Meclisi Riyaset odasında, Eskişehir mebusu merhum Abdullah Azmi aracılığıyla Mustafa Kemal Paşa ile görüştüğümüz zaman beni hemen hatırladılar.

—Mebus olsana, Valilerden kimi tanırısın? dediler.

O anda, Pozanti'da çalışan Adana Valisi ve dünyanın en faziletli adamı, İsmail Safa'yı hatırladım.

—Hah, ona söylesinler, sen de oraya git, seni oradan mebus intihap ederler, dedi.

Hemen gittim. İki ay kadar cephede merhum Muhtar'la muhterem Damar'la, Vali ile ve daha bir çok Adanalı gençlerle birlikte çalıştım. Kumandanımız muhterem Sinan Paşa idi.

Damar Arıkoğlu'nun yayınladığı hatıralarından da³ ilk Meclise Adana mebusu seçilmiş olan Kethüdâzade İbrahim Beyin Meclis Riyasetine: “Şimdi söz zamanı değildir, müfrezemden ve siperimden ayrılammam. İstifamın kabulünü rica ederim” şeklinde çektiği telgrafi üzerine boşalan mebusluğa Zekâi Beyin aday olduğunu ve yapılan ara seçimini kazanarak Meclise iltihak ettiğini öğreniyoruz.

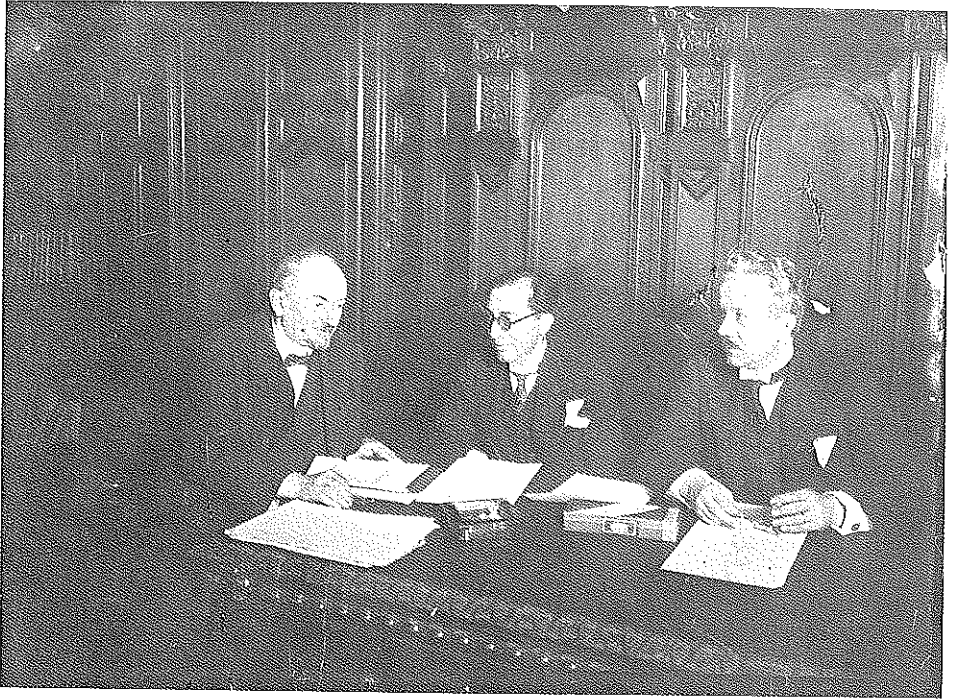
Londra Konferansı:

“Şark Meselesi” ve “Versailles Antlaşması”nı yeniden görüşmek üzere 21 Şubat 1921 - 12 Mart 1921 tarihleri arasında toplanan İkinci Londra Konferansı'na Adana mebusu Zekâi Bey, Hariciye Vekili Bekir Sami Bey başkanlığındaki Ankara Hükûmetini temsil eden heyette delege olarak bulundu. Bu konferansta Ankara Hükûmeti'ni Hariciye Vekili Bekir Sami Bey'in Başkanlığında Yunus Nadi, Hüsrev Gerede, Cami Baykut ve Zekâi Apaydın'dan oluşan bir heyet temsil etti.

Bu konferansta İstanbul Heyeti Reisi Tevfik Paşa, “Türkiye'nin hakiki temsilcileri Ankara Hükûmeti'dir” diyerek, sözü Bekir Sami Bey'e bırakmış ise de, konferans süresince ileri sürülen şartları Ankara delegasyonu kabul etmemiştir. Buna rağmen Hariciye Vekili Bekir Sami Bey gerek İngiliz, gerek Fransız ve İtalyan devlet adamları ile hususî görüşmeler yapmış ve

² Dünya Politikasında Türkiye, Yeni Sabah Gazetesi 14 Mayıs 1942.

³ Hatıralarım, Damar Arıkoğlu 1961, s. 175 - 176.

Odessa Görüşmeleri: 17 Kasım 1926 (Soldan itibaren, Sovyet Hariciye Komiseri Çiçerin, Türkiye Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras ve Büyükelçi Zekâi Apaydın Odessa'daki Türk Başkonsolosluğu binasında yaptıkları özel görüşme sırasında).
-Bu fotoğraf ilk defa yayımlanmaktadır-

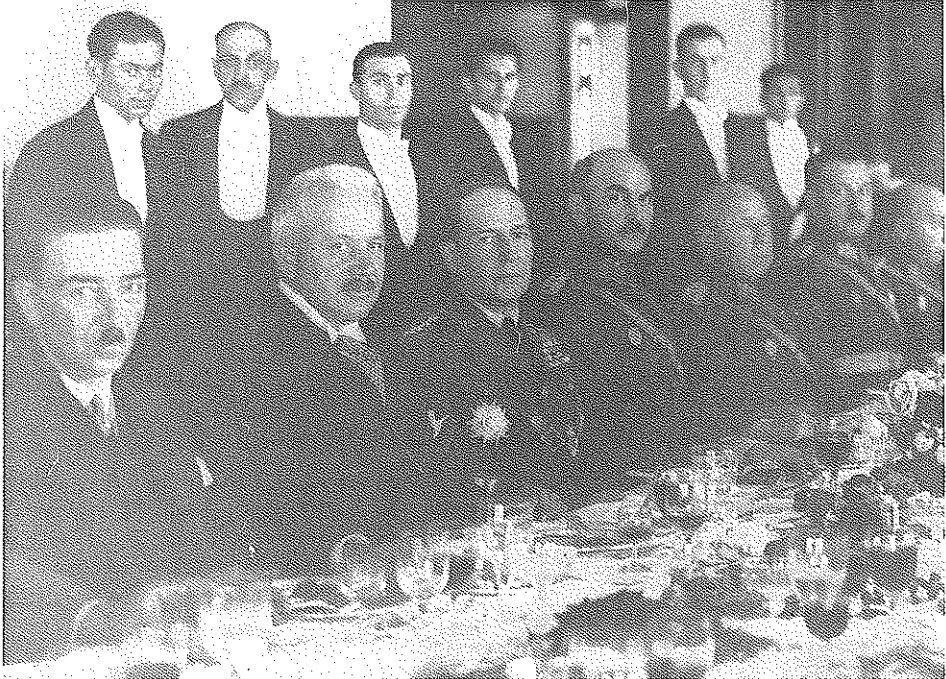
Atatürk'ün mânevî kızı, ilk kadın pilotumuz Sabiha Gökçen yedi erkek öğrenci ile yüksek planörlük kursları görmek üzere Moskovada bulunduğu sırada (1935) Büyükelçi Zekâi Apaydın, diğer öğrenciler ve Sovyet ilgililerle birlikte çekilmiş bir hatıra fotoğrafında.

-Bu fotoğraf ilk defa yayımlanmaktadır-

General Mac Arthur'un 26 Eylül 1932 günü Ankara'da, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ı ziyareti esnasında çekilen bir fotoğraf (Mac Arthur'un solunda Millî Savunma Bakanı Zekâi Apaydın, sağında Mareşal Fevzi Çakmak görülmüyor)

-Bu fotoğraf ilk defa yayımlanmaktadır-

General Mac Arthur'un Türkiye'yi ziyareti esnasında 26 Eylül 1932 günü Ankara'da, Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak tarafından şerefine verilen öğle yemeği (Masada oturanlar: Soldan itibaren Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemenciöđlü, Millî Savunma Bakanı Zekâi Apaydın, General Mac Arthur, Genelkurmay İkinci Başkanı General Asım Gündüz ve diğer yüksek rütbeli subaylar.

-Bu fotoğraf ilk defa yayımlanmaktadır-

Atatürk'ün Gümüş Portresi: Zekâi Apaydın Moskova Büyükelçiliğinden memlekete dönerken Atatürk'e, özel olarak yaptırdığı, bir hediye getirmiştir. Bu, gümüşten dökülmüş, kabartma bir ATATÜRK portresidir. Boyutları 25 × 35 santimetredir. Bir Sovyet sanatçısı tarafından yapılmıştır. Yarım ay'ın çevrelediği Atatürk'ün kabartma portresinin fonunu, üzerinde Türk bayrağı dalgalanan, Moskovadaki Türk Büyükelçiliği binasının silüeti oluşturmaktadır.

-Bu fotoğraf ilk defa yayımlanmaktadır-

T.B.M.M. Yüksek Riyasetine

İcra Vekilleri Heyetinin 31.10.1922 tarihindeki toplantısında Sulh Konferansına gönderilecek Murahhas Heyeti Riyasetine Hariciye Vekili Edirne Mebusu Ferik İsmet Paşa hazretleri; murahhaslıklara da Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekili Sinop mebusu Dr. Rıza Nür ve sabık İktisat Vekili Trabzon mebusu Hasan Hüsnü beyefendiler intihap ve Adana mebusu Zekâî, Saruhan mebusu Celâl, Diyarbakır mebusu Zülfi, Burdur mebusu Veli beyefendilerin de müşavere heyeti meyanında bulunmaları kararlaştırılmış olmakla bu konuda gerekli muamelenin süratle yapılmasına ve neticenin iş'arına müsaade buyrulmasını rica eylerim.

T.B.M.M. İcra Vekilleri Heyeti Reisi
Hüseyin Rauf

Türkiye
Büyük Millet Meclise Hükümeti
Hariciye Vekâleti
Umur-u Siyasiye Müdüriyeti
Adet
6279
Adana Mebusu Zekâî Beyefendiye

Sulh Konferansına gidecek Heyet-i Murahhasaya Müşavir olarak iltihakınız takarrür etmiş olmakla pek yakında harekete amâde bulunulması rica olunur efendim. 31 Teşrinevvel 38

Hariciye Vekili namına
Müsteşar

Cumhuriyet Hükümeti'nin ilk Tarım Bakanı:

Zekâî Apaydın II. Dönem T.B.M.M.'ne Aydın mebusu seçilmiştir. Bu sırada Cumhuriyet ilân edilmiş, İsmet Paşa Başvekil olarak Cumhuriyetin ilk hükümetini kurmuştur. Beş ay kadar sonra İsmet Paşa ikinci kabinesini kurmaya memur edilmiştir. Yeni hükümetin özelliği İktisat Vekâletinin kaldırılması, yerine Ticaret Vekâleti ve Ziraat Vekâleti adlarıyla iki Vekâletin kurulmasıdır. Yeni kurulan Ziraat Vekâletine 6.3.1924 günü Aydın mebusu Zekâî bey atanmıştır.

Ertesi günü yayınlanan 7 Mart 1924 tarihli Hakimiyet-i Milliye gazetesinin başmakalesinde Ziraat Bakanlığının kuruluşu hakkında şöyle deniyordu:

"...Bir çiftçi memleketi olan memleketimizin kurulan Ziraat Vekâletiyle yeniden canlanması ilk müşahede edeceğimiz eserler

sırasındadır. Hariçten istikraz etmeksizin, milli mücadele esnasında olduğu gibi, sırf dahilden karşılanacak bir bütçenin ilk feyzi ancak ziraat olabilir. Fırkanın mütehassısları söylüyorlar ki vatanın mümbit toprakları bugünkü iptidî ziraat âletleriyle bile iyi işlenirse şimdiki bütçemizin dört beş misline varmak muhakkaktır. Yeni Hükümetin teşekkülünde bir Ziraat Vekâletinin tecelli edışı en ziyade ehemmiyetle telâkki edilecek bir noktadır. İstihsal kudretinin ilk merhalesi olan ziraatı bir taraftan tevsi ve takviye, diğer taraftan yavaş yavaş yeni âletlerle teçhiz etmek, işe en ameli yoldan girmiş olduğumuzu gösterir...”

Ziraat Vekâletinin kuruluşundan iki ay sonra Adana’da düzenlenen Ziraat Sergisini açmak ve tarımla ilgili bazı teftişlerde bulunmak üzere seyahata çıkan Zekâi Bey dönüşünde şu beyanatı verir:

“Ziraat durumu vericidir. Fevkalâde ümit vericidir. Geçen seneye nisbetle çok fazla ekim vardır. Hatta bazı yerlerde geçen senenin iki misli ekilmiştir. Müsait yağmurlar da yağdığı için iyi mahsul idrak edileceği ümit olunuyor. Bu sene herhalde kendi ihtiyacatımızı temin edeceğiz, İstanbul’a külliyyetli zahire sevk edebileceğiz. Adana’nın pamuk mahsulü çok iyidir. Konya’daki Çumra ovasını gezdim. Bu havalideki otuz kadar köylere yardım ederek ziraatlarını takviye edeceğiz. Zaten elimizdeki tahsisat nisbetinde her tarafın çiftçilerine nakden, çift hayvanatı, tohumluk vermek suretiyle yardım ediyoruz. Aynı zamanda Çumra’da bir de numune çiftliği tesis etmek tasavvurundayız. Eskişehir’den geçerken çiftçilerle temas ettim. Mahsullerinden çok ümitlidirler. Ziraattaki bu faaliyeti daha iki sene devam ettikten sonra memleketin iktisadî vaziyeti mesut bir şekil alacaktır.”

Tarım ürünlerinin şehirlerde ucuza satılmasını temin amacı ile Türk şimendiferlerinde tenzilâtli tarife uygulanarak düşük fiyatla taşınmaları çalışmalarına yine Zekâi Beyin Ziraat Vekilliği sırasında başlanılmıştır.

Londra Elçiliği:

Lozan Antlaşması’nın İngiliz Parlâmentosunca onayından sonra iki memleket arasında elçi tâyini suretiyle doğrudan diplomatik münasebetlerin başlatılması zamanı gelmiştir. Böylece Atatürk’ün Londra’ya atadığı ilk elçi Zekâi Bey olmuştur (10 Eylül 1924).

Zekâi Bey, 5 Eylül 1924 tarihli Cumhuriyet gazetesinde çıkan demecinde şunları söylüyordu:

“Londra’ya gitmek üzere Ankara’dan geliyorum. Yarın Bursa’ya giderek Reisicumhur hazretlerine saygılarımı sunarak veda edeceğim.

Cumartesi günü akşamı Sirkeci’den hareket eden ekspresle Londra’ya müteveccihen İstanbul’dan ayrılmam kararlaştırılmıştır.

Hiçbir yerde durmayacağım. Ayın onunda Londra'da bulunacağımı zannediyorum.

Londra'da halen vazife gören mümessillik heyetimiz vardır. Bu heyet aynen sefaret heyeti olarak yerinde bırakılmıştır.

İtimatnamem yanımdadır. Gidince Kral Hazretlerine takdim edeceğim.

Birinci Moskova Büyükelçiliği:

Zekâi Apaydın'ın birinci defa Moskova Büyükelçiliği yaptığı 1925-1927 döneminin özelliği Türk-Sovyet ilişkilerinin büyük bir dostluk çerçevesi içinde geliştiğidir. Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında "Tarafsızlık Antlaşması" imzalanmış, Türk-Sovyet dostluğu 1926 yılında yapılan "Odessa Mülâkatı" ile yeni bir gösteriye sahne olmuştur.

Bu dostluk havası içinde Zekâi Apaydın âilesi Kırım yarımadası'nın güneyinde, Karadeniz sahilindeki "Yalta"da tatil geçirmek imtiyazını buldu. Bu tamamen istisnaî ve kaynağını o zaman iki memleket arasında esen dostluk havasından alan karakteristik bir olaydır. Fakat kim düşünürdü ki 1926'larda özel müsaade ile Türk Büyükelçisi ve âilesinin yaz tatilini geçirdiği Yalta'da yıllar sonra, 1945 Şubatında biraraya gelen Roosevelt, Churchill ve Stalin arasındaki konuşmalarda Stalin'in ağzından Türkiye lehine bir kelime dahi çıkmayacaktır...

T.B.M.M. Üçüncü (1927 - 1931) ve Dördüncü (1931 - 1935) Dönem Milletvekilliği:

Diyarbakır Milletvekilliğine seçilen Zekâi Bey Moskova dönüşünde çeşitli devletlerle "Ticaret, İkamet ve Seyrisefain Sözleşmeleri" imzasına memur Murahhas Heyeti Reisliğine getirildi. İki yıl süren bu görevi sırasında Ankara'da hemen bütün devlet temsilcileriyle görüşmelerde bulundu ve 20 antlaşma imzaladı.

General Mac Arthur Türkiyede:

Amerika Birleşik Devletleri Genelkurmay Başkanı General Mac Arthur 25 Eylül 1932 günü İstanbul'a gelmiş, aynı akşam Ankara'ya hareket ederek ertesi sabah Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ı ziyaret etmiş ve 27 Eylül günü İstanbul'a dönerek Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından Dolmabahçe Sarayında kabul edilmiştir. * Mac Arthur'un Türkiye'yi ziyareti esnasında Zekâi Apaydın Millî Savunma Bakanındır.

* Mac Arthur bu kabul sırasında Atatürk'le dünya sorunları üzerinde bir görüşme yapmış, yıllar sonra da Atatürk'ün 15. Ölüm Yıldönümünde Türk Milletine hitaben

İkinci Defa Moskova Büyükelçiliği:

Zekâî Apaydın 9.7.1935 tarihinde -ikinci defa- Moskova Büyükelçiliğine atanmış ve bu görevi Temmuz 1939'a kadar devam etmiştir.

Daha sonra Eylül 1939'da isteği ile emekliye ayrılmış ve 29.4.1947 tarihinde İstanbul'da ölmüştür.

FROM THE ALBUM OF ZEKÂÎ APAYDIN

A biographical sketch of a former minister and ambassador illustrated with photographs from his collection.

yayınlanmak üzere, Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü aracılığıyla şu mesajı göndermişti: "Bugün 10 Kasım, eski dostum Kemal Atatürk'ün ölüm yıldönümüdür. O zamandan beri onbeş sene geçmiş olmasına rağmen onun kaybına kendimi henüz alıştıramıyorum. Eğer sağ olsaydı milletlerarası sahnenin bugünkü hercümerç hali esaslı bir şekilde değişik olurdu.

Atatürk, Türkiye'de daima memleketinin bugünkü inkişafının modern Ata'sı olarak anılacaktır. Fakat, onun dünya çapında devlet adamı olarak yüksek kudreti, belki de bazı vatandaşları tarafından bile tam mânasıyla anlaşılammaktadır. O, tanıdığım diğer insanlar gibi, hür insanlığın köleliğe karşı durma meselesinin cihanşümul mahiyetini idrak ediyordu. Onun, dünyayı sarsan mücadelenin vahim bir anında vefatı, telâfisi imkânsız kayıp olmakta devam etmektedir." (Vatan, 10.11.1953)